

הויכוח בין רבי יהושע בן חנניא וחכמי אתונה

צבי ברנשטיין

הקדמה

במספר מקומות בש"ס קיימות אגדות מיוחדות המאופיינות במסרים העמוקים שחז"ל רוצים להעביר לדורות הבאים. חלק מאגדות אלה קשות מאד להבנה לפי הפשט. ונראה כי המטרה של חז"ל להעביר מסרים בדרך מרומזת ולא להגיד אותם בצורה מפורשת.

אחת האגדות הקשות להבנה לפי הפשט היא סיפור הויכוח בין רבי יהושע בן חנניא וחכמי אתונה. סיפור הויכוח מופיע בגמרא במסכת בכורות דף ח ע"ב. אגדה זאת היא מהסתומות שבאגדות הנמצאות בכל הש"ס. המהרש"א משווה אגדה זו לאוסף הסיפורים של רבה בר בר חנא שמובאים במסכת בבא בתרא בפרק "המוכר את הספינה". סיפורי רבה בר בר חנא נראים מוזרים במיוחד לפי הפשט, והם המפורסמים ביותר מבין אגדות חז"ל הנמצאים בקטגוריה זו. הויכוח של רבי יהושע בן חנניא וחכמי אתונה פחות מפורסם, אבל רמת הקושי להבנת הסיפור לפי הפשט לא נופל מרמת הקושי בהבנת הסיפורים של רבה בר בר חנא.

תפקידו של מאמר זה הוא לנסות לתת מספר כיוונים בהבנה של סיפור נפלא זה. כמובן, שדברי חז"ל הם עמוקים מני ים וקטנתי לחשוב שניתן להבין את כל הרמזים והמסרים שחז"ל רוצים להעביר לנו בסיפור זה.

בכל מקרה, ברור שחז"ל רצו להעביר מסרים בדרך רמז לדורות המאוחרים. ניתן להסתכל על ויכוח זה בעיניים המודרניות שלנו לאחר שעברו כמעט אלפיים שנה מאז התרחשותו ולהתחיל להבין מה חז"ל רצו להעביר לנו. ניתן לזהות בסיפור הרבה הקשרים לסוגיות שמעסיקות אותנו היום כמו שהעסיקו אנשים בתקופות העתיקות. לדוגמא: הנצחיות של כלל ישראל, המשבר של חורבן הבית וההבדלים בין חכמת יון לחכמת התורה.

תמצית הסיפור

לא ניתן במסגרת של מאמר זה להביא את כל הסיפור בלשונו של חז"ל מפאת הקשיים בלשון, שחז"ל השתמשו בה. בהמשך, נביא את הקטעים בלשון חז"ל הנוגעים לנו להבנת המסרים העיקריים של הסיפור. להלן תמצית הסיפור:

חכמי ישראל וחכמי יון נחלקו לגבי אחת מהסוגיות המדעיות שהעסיקו אותם בזמנם - תקופת ההריון של הנחש. הקיסר בקש מרבי יהושע בן חנניא לנהל ויכוח עם חכמי אתונה בנושא. בנוסף, בקש הקיסר שאם ינצח בויכוח, שיביא את חכמי אתונה ממקומם וייתיצבו לפניו. רבי יהושע בנה ספינה מיוחדת ונסע למדינה שגרו בה חכמי אתונה. חכמי אתונה חיו בארמון בלתי נגיש ומוגן היטב בפני זרים. רק לאחר מספר תעלולים הצליח רבי יהושע להיכנס לארמון ולדבר איתם.

סוּחָזָא וְסָאטוּ אִינְטוּ בִן חֲנַנְיָא וְחֲכָמֵי אֶתְוֹנָא

הוא ניהל איתם ויכוח וניצח אותם. הויכוח נראה מוזר ומשונה ונרחיב עליו בהמשך. בסופו של דבר הביא אותם רבי יהושע לפני הקיסר ובגלל געגועים למדינתם הם מתו.

אישיותו של רבי יהושע בן חנניא

נקדים ונקדיש מספר מילים לאישיותו של רבי יהושע בן חנניא. רבי יהושע בן חנניא היה אחד מחכמי יבנה. לאחר חורבן ירושלים, הקיסר קיים את הבטחתו לרבן יוחנן בן זכאי להציל את "יבנה וחכמיה ושושילתא של רבן גמליאל"¹ (משפחת הנשיאים). וכך קרה שלאחר חורבן הבית הוקמה ביבנה ישיבה. תפקידם העיקרי של חכמי יבנה היה לעצב את הזהות של כלל ישראל במשך הגלות ולטפל במהותה של ההלכה ועבודת השם לאחר חורבן הבית.

במסכת ברכות, אנחנו רואים את התהליך של עיצוב התפילות שהחליפו את עבודת הקרבנות. "תפלות כנגד תמידין תקנום"². לאורך כל המסכת אנחנו רואים את תפקידם המרכזי של רבן גמליאל הנשיא, בניו ותלמידיו שלקחו חלק מרכזי בקביעת ההלכות הקשורות לתפילות. "מעשה שבאו בניו של רבן גמליאל מהמשתה"³ וכו'. בנוסף, רבי יהושע בן חנניא שיחק תפקיד מרכזי בסוגיית זאת. הדבר בולט במיוחד במעשה המפורסם של המחלוקת בינו לבין רבן גמליאל האם "תפילת ערבית חובה או רשות"⁴. מחלוקת זאת, בנוסף לכמה אחרות, הביאה להדחתו של רבן גמליאל מתפקיד הנשיא באופן זמני ומינויו של רבי אלעזר בן עזריה כנשיא במקומו. בעקבות הדחתו של רבן גמליאל מהנשיאות, נכנסו הרבה תלמידים חדשים לישיבה של יבנה - אלה "שלא תוכום כברם" והישיבה התחילה להתרחב וקלטה מאות תלמידים.

תהליך זה של עיצוב התפילות לאחר חורבן הבית על ידי חכמי יבנה, בנוסף לתהליכים הקשורים להרחבת לימוד התורה לעוד ועוד תלמידים בתוך הישיבה, בנה בסיס מאד חזק ליכולת ההישרדות של כלל ישראל במשך הגלות הארוכה. ניתן היום לאחר אלפיים שנה להסתכל אחורה ולהבין שבלי הבנה עמוקה של המצב אצל כלל ישראל והצורך לקבוע דרכים חדשות לעבודת השם, לא הייתה אפשרות כלשהי שכלל ישראל ישרוד כל כך הרבה שנים בתוך הגלות הקשה והמרה.

המדרש (בראשית רבה פרשה סד) מביא סיפור על הכרזת המלכות לתת רישיון לבנות את בית המקדש השלישי. הכותים התערבו וגרמו לביטול הרשות שניתנה. הדבר גרם למשבר גדול בתוך הקהילה שחיה בארץ באותה תקופה. כלל ישראל התחיל להתיאש. הם חשבו שהייתה להם את האפשרות האחרונה לבנות את בית המקדש, ולא תהיה אפשרות נוספת. האם ניתן להמשיך לאחר מצב כואב זה? למי הם קראו כדי לתת חיזוק לכלל ישראל בזמן הקשה הזה? לרבי יהושע בן חנניא. רבי יהושע בן חנניא עמד באתגר הגדול הזה וניחם אותם.

1. ראה גיטין נ"ו.
2. ברכות כו:
3. ברכות ב.
4. ברכות כ"ז:

רבי יהושע בן חנניא היה אחת הדמויות המרכזיות בתהליך הכנת כלל ישראל לגלות הארוכה. הוא היה מעורב בנחמה של כלל ישראל כשהיה צורך בכך, והוא עזר לרבן גמליאל, בישיבת יבנה שקמה לאחר חורבן הבית, לעצב את התפילות כתחליף לקרבנות. בנוסף, היו מספר ויכוחים בין הקיסר הרומי לרבי יהושע בן חנניא הממחישים כי היה לו את החכמה וההבנה איך ניתן להעביר את התקופה הזאת, הכמעט בלתי אפשרית, להסביר את המצב לכלל ישראל ולאומות העולם. לא היו הרבה אנשים עם האמונה האמיתית וההבנה הכל כך עמוקה בתהליכים היסטוריים בתקופתו, כמו שלו. הוא ידע שמלכות רומי תשקע ולא תצליח וכלל ישראל ישרוד במשך אלפי שנות גלות ויחזור לארצו לאחר כל כך הרבה זמן.

מהותו של הויכוח

הויכוח מתחיל בחילוקי דעות לגבי משך זמן הריונו של הנחש. חכמי אתונה סברו שהתהליך לוקח 3 שנים ורבי יהושע בן חנניא סובר שהוא לוקח 7 שנים. ראה המאמר בחידושי תורה @NDS כרך II שעוסק בנושא של המתודה המדעית לפי דברי חז"ל. במאמר הנ"ל מובא ההבדלים בגישה למדע שהיו למספר חכמי ישראל. היו חכמים שחיפשו הבנת המציאות רק במקורות, והיו חכמים אחרים שביצעו ניסויים. הגישה של חיפוש הבנת המציאות על ידי חיפוש במקורות עתיקים היא יותר קרובה לגישה האריסטוטלית שהיתה מקובלת עד המאה ה-17. לפי גישה זאת, המציאות נקבעה על ידי החכמים בתקופות הקדומות ואין צורך לבדוק את המסקנות שלהם. הם קבעו את האמת והיא לא ניתנת לערור.

הגישה החדשה למדע נקבעה על ידי פרנסיס בייקון במאה ה-17. גישה זאת נקראת ה"מתודה המדעית". גישה זאת אומרת שהבנת המציאות תמיד מתפתחת ולא נקבע כ"אמת" על ידי אדם אחד בתקופה מסוימת. יש צורך לבדוק ולאמת תיאוריות מדעיות על ידי ניסויים ולהיות מוכנים לשנותן ולשפר אותם לפי ניתונים חדשים שמגיעות מקהילה המדעית. הבנת המציאות תמיד מתפתחת ולא עומדת במקומה.

חכמי אתונה עשו ניסויים והוכיחו שמשך הזמן של ההריון של הנחש הוא שלש שנים. רבי יהושע בן חנניא מביא ראיה מדרשה של פסוק שזמן ההריון של נחש הוא שבע שנים. הוא מוכיח את זה מהקללה לנחש הקדמון מפרשת בראשית וזה לשון הגמרא:

ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה אם מבהמה נתקללה מחיה לא כל שכך? אלא לומר לך כשם שנתקללה הבהמה מחיה אחד לשבעה ומאי ניהו? חמור מחתול. כך נתקלל הוא מהבהמה אחת לשבעה דהוה ליה שבע שנים.

זמן ההריון של חמור הוא שנה שהוא פי שבע מזמן ההריון של החתול שהוא חמישים ושתים יום. זמן ההריון של הנחש הוא פי שבע מהחמור, וזה יוצא שבע שנים.

על פניו נראה שחכמי אתונה הולכים לפי המתודה המדעית ומוכיחים הכל לפי ניסויים ורבי יהושע בן חנניא הולך לפי השיטה האריסטוטלית שאומרת שהמדע הולך לפי קביעה של המעדנים העתיקים ולא ניתן לשנות קביעה מדורות קודמים.

אלא שהמתודה המדעית מבוססת על עוד מספר עקרונות שחסרים אצל חכמי אתונה. חז"ל רומזים לנו שמכיוון שחכמי אתונה לא נקטו בשיטות האלה, בסופו של דבר הם לא הצליחו להתקדם. וכך קרה גם לחכמה היוונית שנכנסה לקיפאון עמוק להרבה שנים בעקבות הגישות הללו להתפתחות המדע. נראה את זה בהמשך הסיפור.

הכניסה לארמון של חכמי אתונה

נחזור לסיפור. הגמרא מספרת על הפגישה של רבי יהושע בן חנניא עם הקיסר. הקיסר מבקש מרבי יהושע לנסוע לחכמי אתונה ולנהל ויכוח איתם ולהביא אותם אליו. הגמרא אומרת: כמה הווי? שיתין גברי (ששים אנשים). אמר ליה עביד לי ספינתא (עשה לי ספינה) דאית ביה שיתין בתי (יש בו ששים חדרים) וכל ביתא אית ביה (ולכל חדר יש בה) שיתין ביסתרקי (כסאות).

מספר החכמים בקבוצת חכמי אתונה היה ששים. מספר החכמים אצל ישראל - בסנהדרין - הוא שבעים. יש משמעות להבדל בין כמות החכמים בקבוצת חכמי אתונה למספר החכמים שישבו בסנהדרין. המספר שש הוא כנגד ששת ימי בראשית - העולם הגשמי. המהר"ל מוסיף את ההסבר שמספר שש הוא נגד ארבע רוחות השמים ולמעלה ולמטה שזה עולם הטבע. המספר שבע כולל את עולם הגשמי - עולם של "ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ" - בנוסף לעולם הרוחני - עולם ה"שבת". הגמרא מרמזת לנו שיש כאן חסרון רוחני בגישה של חכמי אתונה. רבי יהושע ביקש לבנות ספינה עם ששים חדרים שבכל אחד יש ששים כסאות. המכפלות של ששים הן רמז לקשר בין חכמי אתונה לעולם הגשמי ולא לעולם הרוחני. הוא רצה להושיב אותם בחדרים שלכל אחד יש ששים כסאות ריקים להראות להם את חסרון זה.

הגמרא מספרת איך רבי יהושע בן חנניא נכנס לארמון של החכמים:

"אזל אשכח דרבנאי (שומרים שהורגים אנשים שרוצים להיכנס) מגואי (מבפנים) ודרבנאי מבראי (מבחוץ)".

חכמי אתונה שמרו על הארמון מבחוץ ומבפנים כדי שאף אחד לא יעז להיכנס לארמון שלהם. החכמה אצלם הייתה שייכת רק לכת שלהם והם לא ראו צורך לפתוח את הרעיונות שלהם לביקורת כפי שרגילים היום לעשות לפי המתודה המדעית.

לימוד מטעות

נעבור לחלק הבא של הסיפור. הגמרא מביאה שני נושאים שהיו בהם חילוקי דעות בין רבי יהושע ובין חכמי אתונה:

אמר להם: ההוא גברא (בן אדם) דאזיל ובעי אתתא (שמציע נישואין אצל אישה) ולא יהבו ליה (והיא מסרבת) מאי חזי ליה דאזיל היכא דמדלו מיניה (האם ניתן לשאוף לאישה יותר מיוחסת ולהציע לה נישואין?) שקל סיכתא דצה לתתאי לא עאל (רבי יהושע הוציא סיכה

רבי יהושע בן חנניא וטחטו יטטטו איהו וטחטו יטטטו

וניסה להכניס אותה לתוך הקיר ולא נכנס) לעילאי עאל (ניסה במקום יותר גבוהה בקיר והסיכה כן נכנסה) אמר האי נמי מיתרמי בת מזליה (אמר רבי יהושע: לבן אדם הזה יהיה יותר מזל עם האשה השנייה).

הגמרא מביאה נושא מאד דומה אחר כך:

גברא דאוזיף וטריף (אדם שהלוח כסף ולא שלמו לו) מאי חזא דהדר אוזיף (האם כדאי להלוות לאדם אחר שוב?) אמר להו גברא אזל לאגמא (אדם הולך לאגם) קטל קמא טונא ולא מצי ביה (הוריד הרבה עצים ואין לו יכולת לסחוב את העצים) קטיל ומנח עילוייה (הוא מוריד יותר עצים) עד דאיתרמי איניש מדלי ליה (עד שיבוא מישהו לעזור לו).

שני חלקים אלה הם לב לבו של הויכוח, וניתן להבין את דברי רבי יהושע בשני מישורים. האם אדם שלא הצליח במשימה פעם אחת כדאי לו לנסות שוב, ולא רק במשימה המקורית אלא אפילו במשימה יותר קשה מהראשונה?

התשובה לשאלה היא הבסיס לנצחיות ישראל והמתודה המדעית. ולשניהם רומז רבי יהושע בן חנניא.

כלל ישראל עשה הרבה טעויות במשך הדורות. הקב"ה העניש אותם ונתן להם להמשיך. ניתן לטעות, ללמוד ולהמשיך הלאה! אין צורך להתייאש לאחר הדבר הראשון שלא הולך. ניתן לשאוף תמיד לדברים יותר גדולים שבהם ניתן להצליח. הקב"ה בחסדו הגדול לא מעניש את כלל ישראל בצורה כל כך קשה שלא ניתן לה להמשיך לאחר העונש, הוא נתן אפשרות להתאושש ולשאוף לדברים יותר גדולים ולטפס במדרגות של קדושה למרות הנפילות הזמניות.

זה המישור הראשון. המישור השני קשור למתודה המדעית. חכמי אתונה האמינו שיש לעשות ניסויים כדי להוכיח תיאוריות מדעיות. מה שחסר להם היא היכולת לקבל ביקורת, ולראות את החולשות בתיאוריות, לתקן אותן ולהציע תיאוריות יותר משוכללות.

לימוד מהזולת

אחד מהעמודים שעליו מבוססת המתודה המדעית הוא הצורך לפרסם ולקבל ביקורת ורעיונות מבעלי מקצוע אחרים. חכמי אתונה הסתגרו בארמון שלהם ולא רצו שמישהו "חס ושלום" ישתתף בדיונים שהם מקיימים ולתרום להתפתחות התיאוריות שלהם. התוצאה של גישה זאת היא קיפאון. רבי יהושע העביר להם את המסר הזה בצורה מאד ברורה במשל הזה של העצים. מה קורה לבן אדם שאין לו מספיק כח לסחוב את כל העצים שהוא אסף? הוא מחכה לבן אדם אחר שיבוא ויהיה מוכן לעזור לו. יש צורך להאמין ביכולת של אנשים אחרים לבא ולעזור ולא להסתגר בארמון בלי לקבל ביקורת ורעיונות מאנשים אחרים.

בסוף הסיפור, רבי יהושע בן חנניא עוקר את חכמי אתונה ממקומם ומביא אותם לקיסר. הגעגועים לארמון שלהם היו כל כך חזקים, שהם לא הצליחו להסתגל למקום החדש שלהם והם מתים מהגעגועים.

הקורות אותם זה בניגוד גמור לכלל ישראל שהסתגלו לכל מקום שהגיעו אליו במשך תקופת

הגלות. כלל ישראל מאד התגעגע לארץ מוצאם אבל זה לא מנע מהם להתפתח ולשגשג בכל מקום אליו הגיעו במשך הגלות הארוכה.

מיקום הסיפור במסכת בכורות

בדרך כלל יש קשר בין סיפורי חז"ל ומקום הימצאם בש"ס. לדוגמא: הסיפור של קמצא ובר קמצא והסיבות לחורבן ירושלים נמצא דווקא במסכת גיטין. ה"גט" הוא רמז לגט כריתות שנתן הקב"ה לכלל ישראל עם חורבן הבית. דוגמא נוספת היא המיקום של הסיפורים של רבה בר בר חנה בפרק "המוכר את הספינה". זה מכיון שהרבה מהסיפורים של רבה בר בר חנה קשורים בהפלגות למדינות רחוקות. מדוע אם כך הסיפור של רבי יהושע בן חנניא וחכמי אמונה מופיע דווקא במסכת בכורות? כדי לענות על שאלה זו, יש להכיר את ההלכות שמסכת בכורות עוסקת בהן. רוב ההלכות קשורות בהתרת הבכור לאכילה כתוצאה ממום שקבל. הדיון נראה טבעי בזמן שאין בית מקדש ואין דרך להקריב את הבכור כקרבן, ולכן אנחנו מחפשים את הדרך להתיר את הבכור על ידי מום. אבל יש כאן משהו יותר עמוק. הבכור בתורה ובדברי חז"ל מסמל משהו עם הרבה כח שלא הגיע לפוטנציאל שלו. הדוגמאות המפורסמות הם עשיו וישמעאל שהיו בכורים לאבות של כלל ישראל ולא המשיכו את דרך אבותם ובכורותם נילקחה מהם. בדומה לזה המסופר בפרשת כי תצא על הבכור "בן השנואה" בניגוד לבן שהוא לא הבכור "בן האהובה". הלויים החליפו את הבכורים בעבודת המשכן. בכל הדוגמאות האלה אנחנו רואים את הבכור כסמל של פוטנציאל שלא הגיע למימוש.

רעיון דומה נמצא אצל בכור בעל מום. הייתה אפשרות להגיע לקדושה גבוה ולהקריב אותו כקרבן. במקום זה, הוא קיבל מום ולא הגיע לפוטנציאל.

מסכת בכורות שעוסקת בבכורות, שלא מימשו את הפוטנציאל שבהם היא הבסיס לתקווה של כלל ישראל לחזור לאדמתו. למרות אי מימוש האידיאל, יש לנסות שוב ושוב לתקן ובסופו של דבר לממש את הפוטנציאל המלא הטמון בכלל ישראל שיצא לפועל באחרית הימים. זהו המסר הגדול שחז"ל רוצים למסור לנו בסיפור של הויכוח של רבי יהושע בן חנניא וחכמי אמונה. מסר זה קשור מאד למהותו של הבכור והלכות של מסכת בכורות.

צבי ברנשטיין הוא בעל תואר שני מאוניברסיטת נו יארק. הוא למד בישיבת רבנו חיים ברלין וישיבת מיר בירושלים. צבי הגיע לNDS ב1999 ובתפקיד הנוכחי הוא מנהל מחלקה בתחום המחקר ופיתוח. נשוי לתמר ואבא לשבעה ילדים.